

**ЯВИЩЕ ІМПЛІЦИТНОГО ЗМІСТУ В КОНТЕКСТІ
ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ****THE PHENOMENON OF IMPLICIT MEANING IN THE CONTEXT
OF STUDYING UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE**

Данчишин Н.Р.,
orcid.org/0000-0001-8350-9109
кандидат філологічних наук,
науковий співробітник

*Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті розглянуто особливості вияву імпліцитного змісту висловлювання в контексті вивчення української мови як іноземної. Важливість теми випливає з того, що кожна мова має свою унікальну картину світу, а отже й відповідно впорядковані уявлення про дійсність у межах тих чи інших концептосфер, зрозуміти які неможливо без знання глибших семантичних і лінгвопрагматичних аспектів. Пізнання особливостей певної мовної картини світу дає змогу краще зрозуміти «мову в дії», у середовищі її природного вжитку. Мовна картина світу лежить в основі світогляду питомого мовця та його аксіологічних характеристик. Детермінуючи напрямок мислення носія певної мови, вона водночас «конструює» набір головних рис його мовної та позамовної поведінки на засадничому, пресупозитивному рівні, себто передуює висловлюванню. Тому метою статті є передусім окреслити шляхи практичної реалізації тих чи інших аспектів імпліцитного змісту висловлювання через низку навчальних вправ, пропонує для використання в курсі з української мови як іноземної (йдеться про матеріали для студентів рівнів мовленнєвої компетенції B2–C1). Вивчення особливостей функціонування імпліцитного змісту в курсі української мови як іноземної має стати в пригоді студентам, щоб краще зрозуміти відповідну мовну картину світу і мати змогу краще відчитувати суб'єктивні компоненти повідомлення в художній літературі, фільмах, побутовій комунікації тощо. У статті подано приклади навчальних вправ на визначення паремій, алюзій, скорочень, фатичної комунікації, «розшифрування» пресупозицій у непрямих мовленнєвих актах. Такі матеріали сприяють глибшому розумінню української мови, культури, національної історії, що є вкрай актуальним сьогодні, адже дають відповідь на запити іноземців, які з початком повномасштабної москово-української війни захотіли дізнатися про Україну більше.

Ключові слова: українська мова як іноземна, імпліцитний зміст, пресупозиція, непрямий мовленнєвий акт, мовна картина світу.

The article examines the peculiarities of revealing the implicit content of an utterance in the context of studying Ukrainian language as a foreign language. The importance of the topic stems from the fact that each language has its own unique picture of the world, and therefore, accordingly ordered ideas about reality within certain conceptual spheres, which cannot be understood without knowledge of deeper semantic and linguopragmatic aspects. Knowing the features of a certain language picture of the world allows one to better understand “language in action” in the environment of its natural use. The language picture of the world is the basis of the worldview of a particular speaker and its axiological characteristics. Determining the direction of thinking of a speaker of a certain language, it at the same time “constructs” a set of main features of his linguistic and non-linguistic behavior at the basic, press-positive level, that is, it precedes the utterance. Therefore, the purpose of the article is primarily to outline the ways of practical implementation of certain aspects of the implicit content of the statement through a series of educational exercises proposed for use in the Ukrainian language as a foreign language course (we are talking about materials for students of speaking competence levels B2–C1). The study of the peculiarities of the functioning of implicit content in the course of the Ukrainian language as a foreign language should be useful to students in order to better understand the relevant linguistic picture of the world and to be able to better read the subjective components of the message in fiction, films, everyday communication, etc. The article presents examples of educational exercises for determining paremias, allusions, abbreviations, phatic communication, “decoding” presuppositions in indirect speech acts. Such materials contribute to a deeper understanding of the Ukrainian language, culture, and national history, which is extremely relevant today, because they answer the questions of foreigners who, with the beginning of the full-scale Moscow-Ukrainian war, wanted to learn more about Ukraine.

Kew words: Ukrainian as a foreign language, implicit meaning, presupposition, indirect speech act, language picture of the world.

Постановка проблеми. Свого часу в бесіді про переклад Андрій Содомора зазначив: «З мови на мову не переходимо, а входимо, як у море, океан. Це входження має тривати все життя, адже мовою не можна володіти. І ми є такі, в яку мову ввійшли» [7].

Звісно, існують поняття, універсальні для представників різних націй. Проте кожна з них має свої унікальні мовну та концептуальну картини світу, а отже й відповідно впорядковані уявлення про дійсність у межах тих чи інших концептосфер [5, 6], зрозуміти які неможливо без

знання глибших семантичних і лінгвопрагматичних аспектів. Почасти еманация тієї особливої, притаманної конкретній мові картини світу відбувається на рівні імпліцитних компонентів висловлювання, зокрема у формі непрямих мовленнєвих актів [див. 8, 10], пресупозицій [див. 1] тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У розрізі означеної проблематики, з-поміж інших, видається слушним розглядати праці з лінгвістичної прагматики, комунікативної та когнітивної лінгвістики. Зокрема, йдеться про роботи основоположників теорії мовленнєвих актів Дж.Л. Остина [11] й Дж. Серля [12], а також сучасних мовознавців: Ф. Бацевича [1], С. Мартінек [5], О. Шепетьяка [9], О. Трумко [8], Н. Плотнікової [6], І. Шуляк [10], Д. Данильчука [3] та ін.

Як відомо, теорію мовленнєвих актів (далі – МА) увів до наукового обігу Дж.Л. Остин. Згідно з нею, МА складається з трьох частин: 1) локуції – акту говоріння, вимовляння; 2) іллокуції – втілення наміру, або інтенції, комунікативної мети, що надає (с)казаному конкетного напрямку; 3) перлокуції – наслідку(-ів) впливу іллокутивного акту на певного адресата чи певну аудиторію [див.: 11].

Узвичаєно виділяють такі компоненти МА: адресант/відправник, адресат/одержувач, повідомлення, контакт, код, контекст. Водночас основними ознаками МА є інтенціональність, цілеспрямованість і конвенціональність [3, web].

Розрізняти МА прямі (безпосередні) та непрямі (опосередковані) запропонував послідовник Остина Дж. Серль [див. 12]. Причому зміст других визначається контекстом. Власне, покликаючись на Дж. Серля, Д. Вандервекена, Г. Кларка, дослідниця І. Шуляк зауважує: «Певне висловлювання може виражати не тільки те, що воно означає безпосередньо, а й передавати ширший зміст непрямим способом... Орієнтація адресата лише на семантичний зміст мовленнєвого акту не завжди дає змогу пізнати відповідний намір адресанта» [10, с. 288]. Власне, важливе не лише те, що сказав мовець, а й те, як він це сказав.

Постановка завдання. Отож пізнання особливостей певної мовної картини світу дає змогу краще зрозуміти «мову в дії», у середовищі її природного вжитку – головно студентам та іншим зацікавленим чужинцям (як-от: журналістам, науковцям, дослідникам, перекладачам). Зважаючи ж на те, що кожен іллокутивний акт є також перформативом, тобто актом, який створює у світі нову реальність, вивчення іноземної мови на глибшому рівні дозволяє стати причетним до створення таких нових явищ дійсності й нею [див. 9].

Тому **мета статті** – окреслити шляхи практичної реалізації тих чи інших аспектів імпліцитного змісту висловлювання через низку навчальних вправ, запропонованих для використання в курсі з української мови як іноземної (для студентів рівнів В2–С1).

Виклад основного матеріалу. Про доцільність розгляду вищенаведених понять у курсі української як іноземної, зокрема на прикладі непрямих мовленнєвих актів, говорить дослідниця О. Трумко. Так, вона зазначає: «Формування комунікативної компетенції, на що спрямована сучасна методика викладання української мови як іноземної, передбачає знання особливостей комунікативної поведінки в різних ситуаціях спілкування, тобто засвоєння основ реалізації у процесі спілкування різноманітних мовленнєвих актів» [8, с. 62].

Ґрунтуючись на Стандартизованих вимогах до рівня володіння українською мовою як іноземною А1–С2 [див: 2], О. Трумко, констатує: «Студент має вміти робити компліменти, просити вибачення, прохати чи радити, погоджуватися чи відмовлятися. Усі ці та інші, передбачені Стандартизованими вимогами, мовленнєві дії потребують знання особливостей творення непрямих мовленнєвих актів» [8, с. 63].

До речі, у цьому контексті яскравим прикладом слугує так звана «фатична комунікація». Наприклад, коли питають «Як справи?/Як життя?» і под., то зазвичай не чекають детальної відповіді про те, що відбувається в житті співрозмовника. Знання особливостей фатичної комунікації в тій чи іншій мові належить до конвенції і почасти імпліцитного вияву «ввічливості», через непрямий МА зокрема.

Отже, по суті, мовна картина світу лежить в основі світогляду питомого мовця та його аксіологічних характеристик. Детермінуючи напрямки мислення носія певної мови, вона водночас «конструює» набір головних рис його мовної та позамовної поведінки на засадничому, пресупозитивному рівні, себто передуює самому МА, або висловлюванню.

У розрізі вивчення тієї чи іншої мови як іноземної явище пресупозиції, або презумпції – один із ключових чинників успіху/неуспіху здійснюваної комунікації. На думку Ф. Бацевича, якої дотримуємося, пресупозиція – це особливий різновид логічного слідування, когнітивного виведення, спільний фонд знань учасників спілкування про світ, його організацію; спільний досвід, тезаурус. За словами вченого, пресупозиція є зоною перетину когнітивних просторів комунікантів, що актуалізується під час спілкування [1, с. 6]. Ба більше,

брак спільних пресупозицій, уважає мовознавець, унеможливує порозуміння між комунікантами: «Носії спільних пресупозицій без будь-яких ускладнень розуміють поточну інформацію, яка для представників іншої лінгвокультури може бути абсолютно «непрозорою»» [1, с. 6].

Окрім того, розрізняють семантичну та прагматичну пресупозиції. Як зазначає Ф. Бацевич, неістинність семантичного компонента висловлювання перетворює останнє на аномальне [1, с. 7]. Приміром, у повідомленні «Ріо-де-Жанейро, столиця Бразилії, приймає гостей карнавалу» пресупозиція «Ріо-де-Жанейро, столиця Бразилії» неістинна, вона стосується відношення мовних знаків до позамовної дійсності.

Натомість прагматична пресупозиція – це компонент повідомлення, пов'язаний зі суб'єктивними чинниками міжособистісної комунікації, без знання якого остання стала б недоречною [1, с. 7]. За приклад Ф. Бацевич наводить цитату з роману Панаса Мирного та Івана Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»: «Хіба мій батько панський був? Адже він москаль! – каже, здивувавшись, Чіпка». Учений аналізує описану ситуацію в контексті пресупозиції слова «москаль», яке «містить історико-соціальну (стосовно нашого часу) конотацію «у москалі брали чоловіків з незаможних родин»; це імпліцитне значення виступає пресупозицією для співрозмовників Чіпки; усі вони володіють спільним фондом знань і для них сумнів Чіпки зрозумілий» [1, с. 8].

Водночас зрозуміти, що вживаний у повсякденному спілкуванні вислів «Хіба ревуть воли?» є скороченням назви класичного твору української літератури (прецедентного тексту в українській культурі), а отже алюзією на нього, можна лише знаючи відповідний контекст на пресупозитивному рівні. Без таких знань комунікація суттєво ускладнюється.

Поряд з алюзіями та ремінісценціями іншими групами імпліцитних компонентів, відчитати які неможливо без знання лінгвокультури і почасти поточної соціально-політичної ситуації певної країни на рівні пресупозиції, є зокрема паремії [4, с. 125], аббревіатури, сленг, фатична комунікація тощо. Розгляньмо зразки використання цих груп слів і словосполучень у навчальних вправах для вивчення української мови як іноземної. Зауважимо, що виконання цих завдань потребує певної підготовки, тож рекомендуємо використовувати їх у роботі зі студентами рівнів В2 та С1.

Вправа 1. Визначити в поданих реченнях крилаті вислови. З'ясувати їхнє значення за допомогою пояснень у довідці.

Довідка: а) недоречно, недоладно або невчасно зробити, сказати що-небудь чи виступити з чимось; б) дуже багато людей, надзвичайно людно; дуже тісно; в) втратити почуття сорому, власної гідності; г) марно, даром; ні за що; г) плакати; д) на випадок крайньої скрути, про запас; е) зустріти людину, про яку шойно згадували; є) поширювати недостовірну, неперевірену інформацію; ж) Займатися чим-небудь непотрібним, безрезультатним; гаяти час; з) уживається з урочистою нагоди як побажання удачі, щастя, благополуччя; и) евфемізм до «народження дитини».

Речення: 1. Приєднуюся до привітань зі святом, шановний уродиннику! З роси й води вам!

2. О, про вовка промовка! Щойно про Олега згадували, а він уже тут.

3. На жаль, люди не завжди перевіряють інформацію – десь почують дзвін, а не знають звідки він, і розносять неправду.

4. Рок-концерт загалом був цікавим, хоч серед учасників як Пилип з конопель вистрибнув один поп-виконавець.

5. Виріс наш син нівроку, а ще, здавалося, вчора його лелека приніс.

6. На презентації нової книжки яблуку було ніде впасти.

7. На нараді ми вже обговорили всі актуальні питання, тому годі товкти воду в ступі!

8. Поверни те, що взяв! Це не твої, а мої речі! Чи ти в Сірка очі позичив?

9. Семен віддав так багато сил на попередній роботі, а, як виявилось, ні за цапову душу.

10. Фільм викликав у публіки протилежні почуття – одним було весело, а другі сміялися на кутні зуби.

11. Ці гроші покладемо до банку, знадобляться на чорний день.

Вправа 2. З'ясувати значення скорочень, використовуючи слова з довідки.

Довідка: об'єднання, центр, прізвище, головний, контрольний, повстанець, міністр, армія, надання, співвласник, ім'я, пропускний, консерваторія, кабінет, адміністративний, Українські січові стрільці, багатоквартирний, командир, український, пункт, по батькові, будинок, послуга, редактор, бригада.

1. Кабмін спростив для військовиків процедуру отримання статусу УБД.

2. Облаштуванням прибудинкової території опікується ОСББ.

3. На кордоні України з Румунією розпочав роботу новий КПП.

4. У центрі міста встановили пам'ятник на честь героїв УПА.

5. Перед вступом до конси Олена кілька років грала в джазовому оркестрі.

6. Стаття дуже сподобалася головредові, вона тиждень висіла на головній сторінці.

7. Щоб отримати замовлення поштою, вкажіть ПІБ.

8. Комбриг відповідає за велику кількість людей, за завдання, які нам ставить керівництво держави і які треба зробити правильно.

9. Громадян приймають у новому ЦНАПі – тут сьогодні дуже людно.

10. Сучасні військовики надихаються подвигами усусів.

Вправа 3. Визначити твори, про які є згадки в поданих реченнях. Для підказки можна скористатися довідкою.

Довідка: а) гімн України; б) вірш Лесі Українки; в) вірш Тараса Шевченка; г) різдвяна колядка; ґ) крилатий вислів Григорія Сковороди; д) пісня гурту «Плач Єремії»; е) вірш Івана Франка; є) пісня на слова Михайла Старицького, що стала народною; ж) пісня Володимира Івасюка.

1. Степан говорив урочисто – склалося враження, що він адресує свій виступ і мертвим, і живим, і ненародженим.

2. Боротьба йде не за якусь маленьку частину держави, а за всю Україну – від Сяну до Дону.

3. До кінця гри залишилося обмаль часу, але вболівальники все одно без надії сподіваються на успіх своїх улюбленців.

4. Усі порозбігалися по дерусифікованих містах, не дочекавшись осені.

5. Час летить – іще недавно паски святити, а вже нова радість стала.

6. Провів увесь тиждень без інтернету, хоч він ловив мене, та не спіймав.

7. Червона рута – це мрія та ідеал, до яких ми прагнемо.

8. Як би важко не було, наш дух і далі тіло рве до бою.

9. У горах сьогодні так гарно і тепло, а ніч яка місячна!

Вправа 4. Обрати доречну відповідь для кожної з наведених ситуацій, використовуючи слова з довідки.

Довідка: прошу, на здоров'я, навзаєм.

1. Кухареві подякували за приготовані страви. Як він має відповісти?

2 Дослідник дякує колезі за спільно реалізований проєкт. Як має відповісти колега?

3. Бабуся подякувала молодому хлопцеві, що поступився їй місцем у трамваї. Як має відповісти юнак?

Вправа 5. На найбільші державні та релігійні свята в Україні вітаються по-особливому. Встановити відповідності між звертанням і відповіддю на нього.

Христос Воскрес!	Славімо його!
Слава Україні!	Слава навіки!
Слава Ісусу Христу!	Героям слава!
Христос народився!	Воістину воскрес!

Висновки. Отже, вивчення особливостей функціонування імпліцитного змісту в курсі української мови як іноземної має стати в пригоді студентам, щоб краще зрозуміти відповідну мовну картину світу і мати змогу краще відчитувати суб'єктивні компоненти повідомлення в художній літературі, фільмах, побутовій комунікації тощо. Зокрема, доречними видаються навчальні вправи на визначення паремій, алюзій, скорочень, фатичної комунікації, «розшифрування» пресупозицій у непрямих мовленнєвих актах. Такі матеріали сприяють глибшому розумінню української мови, культури, національної історії, що є вкрай актуальним сьогодні, адже дають відповідь на запити іноземців, які з початком повномасштабної москово-української війни захотіли дізнатися про Україну більше.

Надалі плануємо поглиблювати дослідження в цій сфері і водночас продовжити створювати відповідне навчально-методичне забезпечення з української мови як іноземної.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бацевич Ф. Імпліцитна інформація у висловленнях і дискурсивні слова. *Мовознавство*. 2012. № 5. С. 3–12.
2. Бойко Г., Мазурик Д., Антонів О., Синчак О. Стандартизовані вимоги. Рівні володіння українською мовою як іноземною А1–С2. Зразки сертифікаційних завдань. Київ : Фірма «ІНКОС», 2020. 186 с.
3. Данильчук Д. Акт мовленнєвий. *Велика українська енциклопедія* : веб-сайт. URL: https://vue.gov.ua/Акт_мовленнєвий (дата запити: 26.10.2023)
4. Заїка С. Паремії як об'єкт лінгвістичного дослідження. *Перекладацькі інновації* : матеріали X Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (м. Суми, 20–21 березня 2020 р.). Суми : СумДУ, 2020. С. 125–127.
5. Мартінек С. Концептосфера «Здоров'я» в українській мовній картині світу. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2019. Вип. 70. С. 234–247.

6. Плотнікова Н. Поняття «концептосфера» та «концепт» у сучасній лінгвістиці. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. 2020. Том 31(70). № 1. Ч. 1. С. 91–96.
7. Терещук Г. В українській мові закладена повага до громади, в російській цього немає: Андрій Содомора про вплив слова, війну і завдання для українців. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/sodomora-pro-pereklad-viynu-movu-uk-zbroyu/32404570.html> (дата запиту: 26.10.2023).
8. Трумко О. Теоретико-методологічні засади викладання непрямих МА в іншомовній аудиторії. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини*. 2019. № 1(21). С. 62–66.
9. Шепетяк О. Теорія мовленнєвих актів. *Вісник факультету романо-германської філології*. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ, 2008. Вип. 3. С. 93–105.
10. Шуляк І. Непрямий МА як мовний репрезентатив комунікативної інтенції. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2015. № 4. С. 287–291.
11. Austin J.L. *How to Do Things With Words*. Harvard : University Press, 1981. 169 p.
12. Searle J. *Speech Acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge, 1969.